

JUNGOV POJEM PSYCHÉ A HRANICE SKÚSENOSTI

ZUZANA ČECHVALOVÁ, Filozofický ústav SAV, Bratislava

ČECHVALOVÁ, Z.: Jung's Notion of Psyche and the Limits of Experience
FILOZOFIA 55, 2000, No 4, p. 307

The paper examines Jung's conception of psyché as one of the explanations of human being denying the autonomy of the consciousness and trying to grasp man's original and natural relationship to himself, to his world and to God. The author (she) is concerned to show, that Jung's notion of psyché embodying the consciousness as well as the individual and collective unconsciousness, tries to postulate the essential unity of man and world, seeing the distinction between the subject and the object as unjustified. It thus questions the idea of an essential difference between matter and spirit. The contribution indicates the heuristic possibilities of the phenomenological interpretation of Jung's conception.

Cieľom tejto štúdie je predstaviť Jungovu filozofickú koncepciu psyché. Koncepciu, ktorá sa na jednej strane vo svojich zjednodušených a popularizovaných podobách stala alternatívnym zdrojom svetonázoru širokej masy čitateľov na americkom a európskom kontinente¹ a ktorá na druhej strane vo svojej pôvodnej podobe predstavuje inšpiráciu pre narastajúci počet mysliteľov snažiacich sa pochopiť pôvodný a prirodzený vzťah človeka k sebe samému, k svetu, v ktorom žije, a k bohu, ku ktorému sa vzťahuje.

Úvodné poznámky: Jung ako nesystematický mysliteľ. Jung nebol autorom, ktorý by písal z jednej určitej filozofickej perspektívy. Sám zdôrazňuje, že "ešte nedozrel čas pre všeobecnú teóriu" ([2], 17). Jung pristupuje k svojej problematike, ktorou je analýza ľudskej psyché, z rôznych "uhlov", aby tak opísal skutočnosti, o ktorých chce hovoriť. Používa termíny inšpirované idealistickou epistemológiou a vyhýba sa "metafyzickým tvrdeniam", odvolávajúc sa na hranice poznania vymedzené Kantom. Zdôrazňuje svoj empirický prístup a skutočnosť, že to, o čo sa vo svojich prácach snaží, je opis faktov - konkrétne faktov vnútornej skúsenosti. Fakty vnútornej skúsenosti sú však náročné na opis, keďže každý opis psychickej udalosti možno interpretovať v súlade s konotáciami, ktoré vyvoláva u čitateľa. Jung nemá vhodný pojmový aparát na skutočnosti, ktoré sa snaží opísať. Chce povedať čosi radikálne nové a vyjadriť to pojmovým aparátom, ktorý často Jungovým intenciam protirečí. Jung si tento nedostatok uvedomuje, preto obšírne opisuje a komentuje, vracia sa k téme niekoľkokrát z rôznych uhlov pohľadu, používa obrazné prirovnania, metafory, analógie, príklady - chce dať starým pojmom nový význam.

---

¹Richard Noll sa vo svojej práci *The Jung Cult* (Princeton 1994) domnieva, že len USA existujú státisíce ľudí, pre ktorých "...Jung a jeho idey sú bázou osobného náboženstva, ktoré budú ich participáciu na tradične organizovanom židovsko-kresťanskom náboženstve nahrádza, alebo ju sprevádza" (s. 391).

Jung sa nesnaží predostrieť ucelenú teóriu a svoje teoretické práce pokladá za pokus opísať a vysvetliť empiricky získané dáta (metódou, ktorú nazýva fenomenologickou). Chce upozorniť na doposiaľ nepovšimnuté, nevedomené alebo zabudnuté momenty. Predstavuje sa ako vedec či vyslovene ako prírodovedec² a hovorí práve o tých skutočnostiach, ktoré nemožno experimentálne opakovať, sú individuálne, intersubjektívne nepozorovateľné - o snoch, citoch, vidinách... A trvá na tom, že tieto skutočnosti musíme začleniť do "vedeckého obrazu sveta", inak bude tento obraz nutne neúplný. Jung upozorňuje, že ignorovanie týchto fenoménov nie je v súlade s intenciou vedy "spoznať svet". Upozorňuje, že svet a človek skutočne majú rozmery, ktoré im novoveká veda odoprela, že tieto skutočnosti sú mimoriadne závažné pre ľudský život, a chce to dokázať na pôde vedy.

Jungovou intenciou bolo predstaviť základnú jednotu človeka a sveta, fundamentálnu neopodstatnenosť rozlíšenia subjektu a objektu a narušiť predstavu zásadnej odlišnosti ducha a hmoty. Všetky tieto motívy môžeme sledovať pri analýze jeho koncepcie psyché.

Pojem psyché. Psyché je pre Junga pojmom, ktorým označuje celosť psychického procesu zahŕňajúceho vedomie a individuálne a kolektívne nevedomie. Tento pojem sa často používa metaforicky a vzájomne sa zamieňa s pojmom duša. Neexistuje presná definícia psyché alebo duše ako takej - nemožnosť presnej definície vyplýva z Jungových epistemologických úvah: neexistuje žiadny Archimedov bod mimo psyché, z ktorého by sme mali objektívny pohľad na psyché ako takú. Vždy je to psyché, ktorá kladie otázky o psyché, a to, čo psyché o sebe vyjavuje, je vždy istá reflexia psyché kladúcej otázky. Človek nemá ne-psychologický prístup k svetu, v ktorom žije alebo ktorý skúma. Neexistuje priamy prístup "k veciam osebe", jediný spôsob poznávania sveta je jeho poznávanie prostredníctvom psychických obsahov: "Duša je najväčším zo všetkých zázrakov vesmíru a *conditio sine qua non* sveta ako objektu." ([3], 18) Jung sa pridáva Kantovho vymedzenia hraníc teórie poznania a často deklaruje, že o podstate reality ako takej nemožno vynášať metafyzické sudy.

Ďalšou komplikáciou pri snahe o definíciu psyché je rozsah psyché, ktorá popri vedomí má aj temnú, nevedomú stránku, o existencii ktorej sa môžeme len domnievať na základe jej prejavov, nemôžeme ju však nijako pozitívne vymedziť. Oblasť psyché, ktorá sa nazýva nevedomím³, nie je "non-vedomie", nie je to negácia alebo opak vedomia. Jung tento pojem používa na označenie tej oblasti psyché, ktorá nie je vedomá, nevstúpila do vedomia, vo svojej veľkej časti nikdy vo vedomí nebola, napriek tomu je však aktívnou a určujúcou silou a podieľa sa na utváraní ľudského života prinajmenšom tak isto ako vedomie. Jung nachádza dôvody domnievať sa, že nevedomie určuje ľudský život vo väčšej miere ako vedomie. Nevedomie je temnou stránkou psyché - nenachádza sa vo svetle vedomia, je jeho základom a pozadím. Nevedomá časť psyché nie je

²Nezabudnime, že Jungove práce vznikajú v čase, keď sa psychológia konštituuje ako veda a ešte stále bojuje za svoje oddelenie od filozofie a "získanie kredibility" prírodnej vedy.

³Z terminologického hľadiska by bolo pravdepodobne vhodnejšie použiť termín "ne-vedomie", Jung ani jeho prekladatelia do češtiny a slovenčiny však tento pojem nepoužívajú, preto aj my budeme používať zaužívaný termín "nevedomie".

prístupná nášmu pohľadu, nemôžeme ju preskúmať, analyzovať, nazerať - obrazne povedané, kamkoľvek sa otočíme, vždy je za nami. To, čo nás vedie k presvedčeniu o jej existencii, sú skutočnosti, ktorými alebo v ktorých sa prejavuje: nie-vedome sa vyhybame ľuďom v tlačnici, zapalujeme si ďalšiu cigaretu, máme sny, tušenia, pocity...

Vďaka temnej stránke duše je naše poznanie psyché, ako aj ostatnej reality nevyhnutne vágne a obmedzené: "...pokiaľ má subjekt poznania, totiž duša, aj temnú, vedomiu bezprostredne neprístupnú formu existencie, musí byť celé naše poznanie neúplné, a to do hĺbky, ktorú nedokážeme určiť." ([3], 19) Napriek tomu, že presná definícia psyché nie je možná, predsa len akosi vieme, o čom hovoríme - psyché je realitou, ktorú poznáme z vlastnej, bezprostrednej skúsenosti.

Pojem psychickej reality. Napriek všetkým obmedzeniam našich poznávacích schopností jedinou istotou, ktorú podľa Junga pri snahe o poznanie máme, sú duševné obsahy - to, čo nazýva faktami vnútornej skúsenosti. Všetko, čo môžeme o "reálnom" svete vypovedať, je psychickým obsahom: "Niet pochybností o tom, že psychické udalosti konštituuju našu jedinú, bezprostrednú skúsenosť. Všetko, čo zažívam, je psychické... Moje zmyslové vnemy - všetkého, čo na mňa pôsobí ako svet nepreniknuteľných objektov zaberajúcich miesto - sú psychické obrazy a tieto jediné sú mojou bezprostrednou skúsenosťou, pretože oni jediné sú bezprostrednými objektmi môjho vedomia." ([4], 219) Tento záver vedie Junga k presvedčeniu, že treba brať všetky psychické obsahy vážne a priznať im "realitu faktu". "Sme, popravde, tak uzatvorení v psychických obsahoch, že nemôžeme preniknúť k podstate vecí, ktoré sú pre nás vonkajšie. Všetko naše poznanie je podmienené psyché, ktorá, pretože jediná, je bezprostredná, je nadmieru reálna. To je tá realita na ktorú sa môže odvolávať psychológ - konkrétne psychická realita." ([4], 220) Pojem psychickej reality je ústredným pojmom Jungovej psychológie. Jung hovorí o "faktoch vnútornej skúsenosti", ktorými môžu byť sny, vízie, predstavy, pocity. Tieto fakty pre neho nemajú o nič menšiu hodnotu ako ktorékoľvek z faktov prezentovaných pozitivistickou vedou.⁴

Vzťah "psyché" a "soma". Jungov epistemologický idealizmus teoreticky vedie k tomu, že na jednej strane je psychologický život uzatvorený v psyché alebo myšli a na strane druhej, je "vonkajší svet" zbavený významu a poľudštenia a stáva sa tak Descartovou *res extensa*, o ktorej sa možno vyjadrovať len v termínoch prírodných vied. Brooke zdôrazňuje, že tento záver nezodpovedá duchu Jungovej koncepcie ako celku a že "nemôžeme stratiť zo zreteľa živú jednotu (duševného a telesného), ktorá bola pre Jungovo chápanie podstatná. ... Psyché nie je podľa Junga epifénomom procesov v mozgu ani oddelenou ríšou, ktorá by fungovala paralelne s telom..." ([6], 69) Na existenciálnu ambiguitu živého tela poukazuje Jung aj vo svojich tavisťockých prednáškach: "... nedokážeme uvažovať o tele a psyché ako o jednej a tej istej veci; pravdepodobne sú jedna vec, ale my si to nedokážeme myslieť. ... Telo a psyché sú dva aspekty živých bytostí a to je všetko, čo vieme." ([2], 43) Psyché nie je ontologicky oddelená od tela, ale

⁴ Jungovo odvolávanie sa na fakty a skúsenosti viedlo niektorých filozofov a teológov k tomu, že ho označili za pozitivistu - napr. Douglas Clyde MacIntosh: *The problem of religious knowledge*. New York, Harper and Brothers 1940.

je skúsenosťou tela. Telo v tomto zmysle nemožno chápať ako "anatomické" telo, ale ako telesnú materialitu psychologického života. Aj vo svojom komentári k čínskej knihe života Jung zdôrazňuje: "... (Západný človek) pre poznávacie účely oddelil od seba fyzické a duchovné. V duši však sú tieto protiklady pospolu. ... 'Psychicky' je fyzicky i duchovne... pojem *psychickej reality*... vyjadruje vlastnú oblasť života. Bez duše je duch rovnako mŕtvy ako hmota, pretože jedno aj druhé je umelou abstrakciou, kým v pôvodnom poňatí je duch prchavým telom a hmota nie je bez oduševnenia." ([7], 138)

Psyché ako "životný svet" (Lebenswelt). Jungove opisy vzťahu psychického a fyzického poukazujú na rozmer psyché, ktorý je cudzí karteziánskeму deleniu na *res extensa* a *res cogitans*. Psyché nie je aspektom "ja", nie je autonómnou ríšou vnútri osoby, nie je ani aspektom jej vôle, má svoju vlastnú určenosť a pôsobí na individua, či sa im to páči, alebo nie, rovnako ako "objektívna realita". "Zdá sa mi", hovorí Jung, "...podstatne rozumnejšie vyhradiť duši tú istú platnosť ako svetu prístupnému skúsenosti a obdariť ju tou istou "skutočnosťou" ako tento svet. Pre mňa je totiž duša svetom, v ktorom je obsiahnuté Ja." ([7], 137) Faktom, ktorý ako nedocenený zdôrazňujú predovšetkým fenomenológovia, je to, že na rozdiel od Freudovej psychoanalýzy v Jungovom poňatí psyché nie je v každom z nás, ale my sme v psyché. V rámci fenomenologickej interpretácie Jungov pojem psyché nadobúda jasnosť, keď ho nahradíme fenomenologickým pojmom "životného sveta" (Lebenswelt). Brooke za Jungov prínos pre fenomenológiu považuje práve prehĺbenie porozumenia životného sveta. Na druhej strane Jungov zámer je zrozumiteľnejší, keď psyché interpretujeme existenciálne: "...keď Jung hovorí, že nežijeme v materiálnom svete, ale v psychickom svete, nemieni tým, že psyché je "svetom" uzatvoreným do seba, ale že svet v ktorom žijeme, je psychologický." ([6], 80) Brooke nachádza charakteristiky spájajúce Jungovu psyché s Heideggerovým pojmom "Dasein" a argumentuje, že Jungovou intenciou bolo hovoriť v zásade o tom istom: "(P)psyché je otvorenou ríšou, vo vnútri ktorej je svet konštituovaný ako ľudský svet. Otvorená ríša ako imaginatívna konštituujuca moc a svet takto odhalený sú nemysliteľné jeden bez druhého, takže zjavený svet nie je tým, k čomu sa psyché náhodne vzťahuje, ale je konštitučnou dimenziou psyché samotnej." ([6], 93)

Ontologická jednota bytia sveta a človeka. Vhodnou ilustráciou Jungovho názoru, podľa ktorého vedomie je "miestom zrodu sveta" ako sveta pre nás, je jeho opis zážitkov z Afriky: "Až po najvzdialenejší obzor sme videli obrovské stáda zvierat... Stáda sa pomaly valili ako prúd rieky... Bolo to ticho večného začiatku, svet, aký bol dávno, v stave nebytia, lebo ešte prednedávnom neexistoval nikto, kto by vedel, že je to "tento svet" ... Tu som bol teda tým prvým človekom, ktorý spoznal, že toto je svet, a svojím vedením ho v tomto okamihu skutočne stvoril. Tu som si úchvatným spôsobom uvedomil kozmický význam vedomia. ... Človek - až jeho ja dalo svetu neviditeľným tvorivým aktom završenie, objektívne bytie." ([8], 235) Takto chápaná kreativita vedomia sa značne odlišuje od karteziánskej subjekt-objektovej dichotómie. Rozvoj vedomia nie je podľa Junga procesom mimo sveta, ale procesom, v ktorom sa svet ako taký rodí vo svetle vedomia. Táto ontologická spojitosť bytia sveta a bytia človeka zabezpečuje, že život a bytie nebudeme môcť chápať ako vypočítateľný stroj, ktorý je voči nám

vonkajší, beží podľa vlastných pravidiel v monotónnosti vypočítateľných procesov. V Afrike sa pred Jungom objavil svet radikálne odlišný od sveta, ako ho predstavovalo európske myslenie. Európsky (karteziánsky) svet je zaručene istý, podliehajúci pravidlám, ontologicky oddelený od ľudskej existencie (pochopenej ako *res cogitans*), a preto cudzí. Svet zbavený významu a cieľa, v ktorom sa život redukuje na pohyby energie a matérie zbavené zmyslu. Svet, v ktorom "neexistuje žiadna dráma človeka, sveta a Boha ... len osamelá prázdnota a monotónnosť vypočítateľných procesov" ([8], 235). Africká skúsenosť vedie Junga k záveru, že "...na dovŕšenie stvorenia je nevyhnutne potrebný človek, ba on sám je druhým stvoriteľom sveta a on dáva svetu objektívne bytie, bez ktorého by svet existoval nepočutý, nevidený, ticho a mlčky sa pasúci, rodiaci, umierajúci, pokyvujúci hlavou po stámióny rokov v najhlbšej noci nebytia až po nejaký neurčitý koniec. Až ľudské vedomie stvorilo objektívne bytie a zmysel, a tým človek zaujal svoje nevyhnutne nutné miesto vo veľkom procese bytia." ([8], 235)

Štruktúra psyché. Jung sa nazdáva, že človek a svet tvoria jednotu. Táto jednota je prvotná. Jungova koncepcia štruktúry psyché vychádza z myšlienky tejto základnej jednoty. Pripomeňme si, že psyché nie je aspektom "ja" - nie je "v nás", ale naopak, my sme v psyché: "ja" je aspektom psyché.

Psyché je miestom vedomých a nevedomých procesov, ktoré prebiehajú na troch základných úrovniach. Úrovne psyché (vedomie, osobné nevedomie a kolektívne nevedomie) sú vo vzájomnom dynamickom kontakte, môžeme ich však konceptuálne uchopiť ako oddelené.

Vedomie. Vedomie zodpovedá objemu skúseností, ktoré si uvedomujeme - toho, čo aktuálne vieme, na základe čoho konáme vedome. Ohniskom vedomia je ego - empirické *ja*, naše sebauvedomenie. Vedomie je koniec koncov tvorené vzťahom psychických faktov k tomuto *ja*. Vedomie má svoje charakteristické obmedzenia: súčasne v ňom existuje len málo obsahov, zvyšok je nevedomý - naša predstava vedomého sveta a jeho trvania sa zakladá na následnosti vedomých momentov. Vedomie v Jungovom ponímaní, ako vzťahnosť psychických obsahov k *ja*, je úzke a útržkovité. "Vedomie je obmedzené pole okamžitého pohľadu", kým "oblasť nevedomia je obrovská a stále súvislá" ([2], 19). Vedomie je konštituované vzťahom psychických faktov k ego (empirickému *ja*). Vnemy z vonkajšieho alebo vnútorného sveta sa stávajú vedomými až vtedy, keď vstúpia do kontaktu s *ja*. Samotné *ja* je komplex psychických faktov pozostávajúci z uvedomenia si vlastnej existencie a údajov pamäti. Ego-komplex (t.j. komplex psychických faktov tvoriacich empirické *ja*) možno opísať ako "ja", ktoré myslí, robí vedomé rozhodnutia, zaoberá sa otázkami osobnej identity atď. Vzťah ega a vedomia je vzájomne podmienený - ako centrum vedomia je ego obsiahnuté vo vedomí, vedomie je však funkciou ega, takže ego je jeho predpokladom. Vedomie je aj schopnosťou rozlišovať: ja a nie ja, dobré a zlé...

Vedomie je podľa Jungovho názoru druhotné, vynára sa z nevedomia - fylogeneticky aj ontogeneticky - pomerne neskoro. Pôvodne ľudstvo "bolo a konalo" a jeho bytie si nevyžadovalo dodatočnú reflexiu - vzťahnutie k *ja*, vydelenie vlastnej individuality,

vyčlenenie *ja* z celku prírody a komunity. Jung poukazuje na prírodné národy, ktoré tento vzťah nepoznajú a nepotrebujú. Ranné detstvo tiež poukazuje na druhotnosť a odvodenosť vedomia - dieťa sa pôvodne nechápe ako oddelené *ja*, reaguje inštinktivne, koná a svoje konanie nereflektuje. Jung poukazuje na to, že vedomie vyžaduje značné úsilie, "takmer neprirodzené úsilie", preto množstvo rutinných činností konáme nevedome.⁵

Vedomie je vzťahový systém: na jednej strane sa vzťahuje na fakty a údaje prichádzajúce z vonkajšieho prostredia, na strane druhej sa vzťahuje na svoje vnútro, na tajomné temno v hĺbkach vlastnej duše. Vzťah k vonkajšiemu svetu konštituuje "svetlú a svetskú, vo-svete-existujúcu" stranu *ja*. Vzťah k vlastnému vnútru, k predpokladaným procesom v nevedomí Jung nazýva endopsyché. *Ja* na tejto strane je vo svete tieňa. "Tam je *ja* viacmenej temné, nevidíme doňho, sme záhadou sami sebe ... preto stále odhaľujeme niečo nové o sebe samých ... časť našej osobnosti je ešte vždy nevedomá, je to tá časť, ktorá stále ešte vzniká..." ([2], 30-31) Empirické *ja* na strane tieňa, teda na endopsychickej strane je zatienené. Endopsyché má štyri komponenty: prvou funkciou je pamäť - spojuje nás s vecami, ktoré vymizli z vedomia, a je schopnosťou reprodukovať takéto nevedomé obsahy. Druhým komponentom sú subjektívne komponenty vedomých funkcií - sú to subjektívne reakcie na ľudí, veci a situácie, ktoré sprevádzajú každé uplatnenie vedomých funkcií, o ktorých sme už hovorili. Tretím endopsychickým komponentom sú emócie a afekty - je to stav, v ktorom sa človeka zmocní jeho vnútorná stránka a nemôže tomu zabrániť. Štvrtým faktorom je invázia - je to vpadnutie nevedomia do vedomia, človek je premožený nevedomím, akoby stratil sám seba.

Od prvého po štvrtý komponent klesá intenzita komplexu *ja*, prejavujúceho sa silou vôle, a vedomie sa postupne vnára do osobného nevedomia.

Osobné nevedomie. Vedomie a osobné nevedomie sú v neustálom kontakte, rozdiel medzi nimi je relatívny a hranice medzi nimi sú vágne. Do osobného nevedomia Jung lokalizuje veci zabudnuté alebo potlačené, ktoré sa však môžu dostať do vedomia. Osobné nevedomie, ktoré Jung nazýva aj podvedomou psyché, tvorí materiál osobného pôvodu, získaný počas života jednotlivca. Osobné nevedomie je aj sídlom osobných komplexov. Komplexy sú centrami psychickej energie, okolo ktorých sa "zhlukujú" určité typy osobnej skúsenosti. Komplexy spájajú tieto skúsenosti do známych vzorcov vytvorených počas života individua, ktoré potom následne štruktúrujú skúsenosť vedomia. Komplexy sú personifikáciou archetypov obsiahnutých v kolektívnom nevedomí; môžu, ale nemusia sa rozvinúť do neurózy - nie v závislosti od ich obsahu, ale v závislosti od ich významu pre jednotlivca a od toho, či sú prekážkou ďalšieho vývoja jednotlivca. Pre psychologický vývoj jednotlivca je dôležité, aby sa ego dokázalo oddeliť od nevedomých efektov komplexov. Komplex nie je čímsi negatívnym (pokiaľ sa nerozvinie do neurózy) - primárne je to len zhluk psychickej energie centrovanej okolo archetypálneho jadra - a rozvoj komplexov je podmienený osobnou skúsenosťou. Komplex má vždy archetypálne jadro - je formou realizácie určitého archetypu. Archetypy Jungova koncepcia lokalizuje do najhlbšej vrstvy psyché - do kolektívneho nevedomia.

⁵ Napríklad kontrolujeme, či sme zamkli dvere, hneď potom, čo sme ich zamkli, ale nevedomili sme si to.

Kolektívne nevedomie. Kolektívne nevedomie je zdedenou psyché, je to časť, ktorú má človek spoločnú s inými. Samotný termín má zachytávať štruktúrálnu podobnosť medzi skúsenosťami v rôznych kultúrach vzdialených v čase aj priestore, ktoré nemožno získať učením. Kolektívne nevedomie je čosi, čo nemôžeme pozitívne vymedziť, lebo ako také nemôže byť súčasťou vedomia. Závery o jeho možnej podstate Jung vyvodzuje z produktov, ktoré nevedomie vytvára. V publikovanej prednáške *O pojme kolektívneho nevedomia* Jung navrhuje nasledovnú definíciu: "Na rozdiel od osobnej povahy vedomej psyché existuje druhý psychický systém kolektívneho neosobného charakteru mimo nášho vedomia, ktoré je celkom osobnej povahy a ktoré - aj keď ako prívěsok pripojíme osobné nevedomie - považujeme za psyché, ktorú jediná možno zakúšať. Kolektívne nevedomie sa nevyvíja individuálne, dedí sa. Pozostáva z preexistujúcich foriem, archetypov, ktoré si možno uvedomiť až sekundárne a ktoré dávajú obsahom vedomia pevne vyznačenú formu." ([3], 148)

Kolektívne nevedomie teda nie je závislé od osobnej skúsenosti. Jeho obsahy vo vedomí nikdy neboli. Sú produktmi ľudskej evolúcie získanými dedične. Kolektívne nevedomie má neohraničenú hĺbku a rozsah a siaha do fylogenetickú minulosti až k anorganickej hmote. Ako vrodená matrica vedomia je zdrojom, z ktorého sa vyvinie ego a do ktorého sa za určitých podmienok vracia (v spánku a v smrti).

Kolektívne nevedomie je "miestom", kde sa "nachádzajú" archetypy a inštinky - potenciality špecifických a typických vzťahov k svetu. Na druhej strane je v zásade ontologickým mystériom - Zemou mŕtvych, Bohom, Tao, Veľkým Duchom. V jazyku fenomenológie "...kolektívne nevedomie je oná fundamentálna skrytosť, z ktorej všetko prichádza a stáva sa bytím" ([6], 131).

Kolektívne nevedomie je matricou celého psychologického života vrátane osobnej identity. Vďaka nemu či lepšie povedané vďaka našej prítomnosti v ňom je naša prirodzenosť a to, ako sa nám v nej zjavuje svet, spätá s celým vývojom ľudstva a s celkom sveta ako takým. Je to štruktúra ľudských možností nezávislá od časopriestoru.

Vzťah vedomia a nevedomia. Vzťah vedomia a nevedomia je kompenzačný. Jednostrannosť vedomia vždy vyvažuje nárast kvality toho istého druhu v nevedomí. Nevedomie potom "dodáva obsahy" (napríklad prostredníctvom snov) vedomiu, aby sa "nastolila rovnováha" a aby jednotlivec získal širšiu perspektívu svojho bytia. Do vedomia, ktoré ako také je konečné, nejako situované a obmedzené, prenikne len obmedzený rozsah obsahov nevedomia. Nevedomie je však prítomné v živote človeka a determinuje nielen jeho vedomie, ale aj celkovú mohutnosť jeho prežívania sveta. Keďže je prítomné v existencii a neprejavuje sa vo vedomí, má charakter neznámeho, vypĺňaného fantáziou.

Archetypy. Archetypy definuje Jung ako všadeprítomné a všade rozšírené formy v psyché. Sú to vzorce typických foriem správania, reakcií a skúseností. Archetyp je potencialitou, formou bez obsahu a ako taký ho treba odlišiť od obrazov, v ktorých sa prejavuje. Archetyp je vrodenný: "Nekonečné opakovanie vstúpilo (typické situácie) do psychickej konštitúcie nie vo forme obrazov, ktoré by boli naplnené obsahom, ale

spočiatku iba ako *formy bez obsahu*, ktoré predstavujú iba možnosť určitého typu správania a konania." ([3], 155) Archetyp sa prejavuje v obrazoch, ktoré sú jeho vyjadrením. Obrazy nie sú vrodené, sú kultúrne podmienené. Jeden konkrétny archetyp sa môže prejaviť v rôznych obrazoch, na druhej strane rovnaké obrazy sa nemusia vždy vzťahovať na ten istý archetyp.

Archetyp ako potencialita sa prejavuje v obrazoch a aj formatívnou silou afektov. "Keď sa v živote prihodí niečo, čo zodpovedá archetypu, archetyp sa zaktivizuje a nastupuje, tak ako u inštinktívnej reakcie, nutkanie, aby sa presadil proti rozumu a vôli alebo vyvolal konflikt..." ([3], 155-156) Vzťah medzi obrazmi a afektami alebo emóciami je vzájomný. Obrazy sú znázomením významu afektov (termíny afekt a emócia Jung používa vzájomne zameniteľne) a môžu byť aj ich spúšťacou silou.

O nevedomí ako takom nič pozitívne v skutočnosti nevieme. Usudzujeme o ňom len na základe prejavov, o ktorých predpokladáme, že je zmysluplné považovať ich za prejavy onej "temnej ríše" nachádzajúcej sa mimo dosahu našich vedomých obsahov. Preto je aj termín archetyp podobne ako samotný pojem kolektívneho nevedomia teoretickou konštrukciou. Táto teoretická konštrukcia sa netvorí na základe dedukcie z predpokladov stanovených myslením. Naopak, je to spôsob, ako teoreticky uchopiť danosť, charakteristickú svojou naliehavosťou a opakovateľnosťou. Práve podobnosť obrazov zhlukujúcich sa okolo typických ľudských životných situácií, ich interpersonálna a inter-kulturálna rozšírenosť v empirickom materiáli poskytovanom snami, fantáziami, halucináciami Jungových pacientov, našla svoje teoretické vyjadrenie v explanačnej teórii kolektívneho nevedomia a archetypu. Jung pripomína, že na existenciu nevedomia môžeme usudzovať len na základe jeho prejavov, ale čo to vlastne nevedomie je, to nevieme a ani vedieť nemôžeme. Nevedomé je mimo hraníc teórie poznania a vedomia ako takého a navždy zostane mystériom. A tak aj všetko, o čom sa domnievame, že to uchopujeme ako význam archetypálneho obrazu alebo symbolu, môže byť iba istým priblížením sa k nevedomiu.

Archetyp ako potencialita je mimo priestoru a času a jeho realizácia v časopriestore vždy prebieha v určitom kultúrnom a osobnom kontexte. "Archetyp v podstate predstavuje nevedomý obsah, ktorý sa uvedomením a vnímaním mení, a to v zmysle konkrétneho individuálneho vedomia, v ktorom sa objavuje." ([3], 100) To znamená, že obrazy, prostredníctvom ktorých sa archetypálne obsahy prejavujú, sú osobne a kultúrne podmienené. Klinicky pozorovanými manifestáciami archetypov sú komplexy. Komplexy majú svoje jadro v archetypálnych potencialitách a vyvierajú zo vzájomného pôsobenia archetypov a osobnej skúsenosti. Archetypy ani ich manifestácie v komplexoch nemožno považovať za izolované entity - charakterizuje ich vzťahovosť. Význačnou črtou tejto vzťahovosti je polarita (matka a dcéra, matka a otec, obeť a víťaz atď.). Psychický život je vzťahový a jeho polarity smerujú ku konfliktu a k vyriešeniu. Psyché ako celok má tendenciu vyrovnávať protiklady a harmonizovať napätia medzi odlišnosťami v rámci vedomia a nevedomia. Centrom harmonizačného procesu je bytostné Ja (Selbst).

Ego a bytostné Ja. Keďže ego je konštitučným prvkom vedomia a jeho "korene" sú v kolektívnom nevedomí, samotné vedomie je konštitučne závislé od kolektívneho nevedomia. Vzorcom, maticou ega v kolektívnom nevedomí je archetyp bytostného Ja

(Selbst). Ego je istým prejavom bytostného Ja, preto vedomie je vlastne emergentnou vlastnosťou bytostného Ja. Jeho funkčný zmysel je v tom, že "môže pôsobiť ako kompenzácia vedomia viazaného na ja." ([3], 85) Bytostné Ja je tak centrom osobnosti, z ktorého vychádza vyrovnávanie protikladov vnútri psyché.

Na druhej strane ako archetyp, ktorého prejavom je komplex ega (t.j. empirické *ja*), je bytostné Ja aj celostnosťou vrozených potencialít individua, je to celostnosť všetkého, čím človek potenciálne je. Ako centrum a celostnosť, ktorá je zdrojom života individua, je neodlíšiteľné od obrazu boha či dokonca od boha samotného. Psychologický vývoj u zdravého jedinca smeruje k rozširovaniu a prehľbovaniu vedomia, ktoré prebieha ako proces vzťahovania sa ega k archetypom. V tomto vnútornom dialógu sa objavuje vlastná jedinečnosť a súčasne účasť na mystériu života, ktorého autorom nie je individuum, ale život samotný, prejavujúci sa cez individuum (či individua v ich vzájomnej usúvzťažnenosti a v ich vzťahu k svetu). V tomto procese uvedomovania si nevedomých častí osobnosti sa z týchto častí nevytvára "dávno už existujúca ja-osobnosť, ale (nastáva) skôr zmena tejto osobnosti" ([3], 83). Tento proces nazýva Jung "individuácia" - je to vlastne poddanie sa ega väčšiemu celku, zážitok boha alebo božského vo vlastnom vnútri. Tento proces je podľa Junga náboženský - bez ohľadu na to, či je alebo nie je v hre nejaká náboženská dogma. Ide o zážitok posvätnosti, numinóznosti, o uvedomenie si mystického a božského (základu sveta a človeka). Ego v procese individuácie prestáva byť zmietané nevedomou silou archetypov (aj keď nie úplne, lebo tento proces môže byť len limitný a vlastne nikdy sa neskočí). Uvedomovaním si archetypálnych obsahov sa Ego transformuje a stáva sa stále adekvátnejším vyjadrením bytostného *ja*. V pocite alebo uvedomení si božskosti tohto procesu, v ktorom sa bytostné Ja prejavuje, môže byť bytostné Ja pochopené ako zdroj aj ako cieľ ľudského života. Bytostné Ja je neosobným zdrojom osobného rozvoja, cieľom ktorého je realizácia tohto zdroja ležiaceho mimo času a priestoru v časopriestore ľudského života.

LITERATÚRA

- [1] NIETZCHE, F.: Radostná veda. Praha 1922.
- [2] JUNG, C. G.: Analytická psychologie. Praha, Academia 1993.
- [3] JUNG, C. G.: Výbor z díla II. Brno, Nakladatelství Tomáše Janečka 1997.
- [4] JUNG, C. G.: Modern man in a search of a soul. London 1947.
- [5] NAGY, M.: Philosophical issues in the psychology of C. G. Jung. New York, State University of New York Press 1991.
- [6] BROOKE, R.: Jung and Phenomenology. London 1991.
- [7] JUNG, C. G.: Richard Wilhelm: Tajemství zlatého květu. Praha, Vyšehrad 1997.
- [8] Vzpomínky, sny, myšlenky C. G. Junga - zapísané a vydané Anielou Jaffé. Brno, Atlantis 1998.

Mgr. Zuzana Čechvalová
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava
SR